

1999. – 608 s.

7. Sturluson S. Krug Zemnoj = Heimskringla / Snorri Sturluson; [A. Ja. Gurevich, Ju. K. Kuz'menko, O. A. Smirnitskaja, M. I. Steblin-Kamenskij]. – M. : Nauka, 1980. – 687 s. – (Literaturnye pamjatniki).

8. Mel'nikova E. A. Baltijskaja politika Jaroslava Mudrogo / E. A. Mel'nikova // Jaroslav Mudryj i ego jepoha. – M. : Indrik, 2008. – S. 38–134.

9. Dzhons Gvin. Vikingi. Potomki Odina i Tora / Gvin Dzhons; [per. s angl. Z. Ju. Metlickoj]. – M. : ZAO Centrpoligraf, 2004. – 445 s.

10. Uspenskij F. B. Zametki o toponimike v pojeticheskom mire skal'dov. Kto byl "strazh Grecii i Gardov" v glazah pojeta XI v.? / F. B. Uspenskij // Drevnejšie gosudarstva Vostochnoj Evropy, 2009 god: Pamjati I. S. Chichurova / [otv. red. T. N. Dzhakson]. – M. : Indrik, 2010. – S. 211–219.

11. Mladshaja Jedda. – M. : Ladimir, 1994. – 256 s.

12. Jones Gwyn. The Legendary history of Olaf Tryggvason / Gwyn Jones. – Glasgow : Jackson, 1968. – 38 p.

13. Hlevov A. A. Predvestniki vikingov. Severnaja Evropa v I–VIII vekah / A. A. Hlevov. – SPb. : Evrazija, 2002. – 336 s. – (Pilgrim).

14. Beovul'f. Starshaja Jedda. Pesn' o Nibelungah / [per. V. Tihomirova, A. Korsuna, Ju. Korneeva; primech. O. Smirnitskij, M. Steblin-Kamenskogo, A. Gurevich]. – M. : Hudozhestvennaja literatura, 1975. – 751 s.: il. – (Biblioteka vseмирnoj literatury; ser. 1; t. 9).

15. Svjatoj Olav i trolli // Skandinavskaja ballada. – M. : Nauka, 1978.

Polowinska V. V., postgraduate student, National Pedagogical M. P. Dragomanov University (Ukraine, Kiev), sfitirizir@gmail.com

Old Rus' and Norwegian kings—missionaries

Considering wrongful to see Old Rus' by the end of the Viking age nor as some kind of sacred space capable to spiritually nurture the rulers of the North, nor the likeness of the background for Scandinavian sagas, the author has tried in first approximation to determine the role of Rus' in the Christian religious and folk sacralization of the Norwegian kings—baptizers Olaf Tryggvason and Olaf Haraldsson. The research methodology includes sociocultural and structural approaches, retrospection, extrapolation and analogy methods. After considering a number of nodal issues of this problem it seems possible to the author to note the existence of a cultural and ideological exchange between Old Rus' and the Scandinavian countries (particularly Norway) and to highlight its bilateral nature. Similarly as the remarkable role of Rus' in the deification of the aforementioned Norwegian rulers, and the possibility of the influence of the Eastern churches (Old Rus' and Byzantine) on the Christianization of Norway should not be denied.

Keywords: Viking age, Christianization, sanctification, religion, folklore, Scandinavia, Norway, Old Rus', kings—missionaries.

Половинская В. В., аспирантка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Україна, Київ), sfitirizir@gmail.com

Древняя Русь и норвежские короли—миссионеры

Считая неправомерным видеть Древнюю Русь конца эпохи викингов ни как некое сакральное пространство, способное духовно взрастить правителей Севера, ни как подобие фона для повествования скандинавских саг, автор попытался в первом приближении определить роль Руси в христианско-религиозной и фольклорной сакрализации норвежских конунгов—крестителей Олафа Трюггвассона и Олафа Харальдсона. Методологическую базу исследования составили социокультурный и структурный подходы, а также методы ретроспекции, экстраполяции и аналогии. После рассмотрения ряда узловых вопросов данной проблемы автору представляется возможным констатировать наличие культурно-идеологического обмена между Древней Русью и Скандинавскими странами (в частности Норвегией) и подчеркнуть его двусторонний характер. Так же нельзя отрицать как примечательную роль Руси в обо-жествлении упомянутых выше норвежских правителей, так и возможность влияния восточных церквей (древнерусской и византийской) на христианизацию Норвегии.

Ключевые слова: эпоха викингов, христианизация, сакрализация, религия, фольклор, Скандинавия, Норвегия, Древняя Русь, конунги—миссионеры.

* * *

УДК 392.72“18”

Рувасвська В. А.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри готельно—ресторанного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна, Київ),
rusavskaya@bigmir.net

ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ В ГОСТИННОСТІ ХІХ СТ.

Розглядаються традиції гостинності різних верств українського суспільства, аналізуються зміни, які відбувалися в гостинності під впливом реалізації проекту модернізації Російської імперії в ХІХ ст. Саме тому мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати специфіку взаємодії традицій та інновацій в гостинності різних верств українського суспільства протягом ХІХ ст. Гостинність як продукт певних соціально—економічних умов і тісно з ними пов'язана, являє собою динамічну систему, в якій в процесі соціально—культурних трансформацій відбувається взаємодія традицій та інновацій, що зумовлює появу нових її видів і форм. Сутнісні зміни як в сімейному, так і в індивідуальному побуті, позначилися на характері міської гостинності, відкритої до інновацій. А інтенсивне формування інфраструктури міської гостинності закладає підґрунтя для становлення вітчизняної індустрії гостинності.

Ключові слова: традиції гостинності, інновації, соціокультурні трансформації, міська гостинність, повсякденні і святкова гостинність.

На сучасному етапі розвитку України важливого значення набуває відродження духовності, традицій національної культури як основи системи цінностей української нації. Виходячи з цього, актуальним є звернення до традицій гостинності, дослідження механізмів їх функціонування і впровадження інновацій, з'ясування історичного підґрунтя вартісних орієнтацій українського народу та їх відображення в гостинності.

Гостинність, будучи предметною та інституціональною об'єктивациєю специфічно людської діяльності, визначається етнонаціональними особливостями. Саме в цьому феномені культури на соціально—побутовому рівні, в повсякденному житті виявляється самотність світосприйняття, своєрідність моральних приписів, традицій, звичаїв, обрядів певного етносу чи нації. В той же час гостинність як продукт певних соціально—економічних умов і тісно з ними пов'язана, являє собою динамічну систему, в якій в процесі соціально—культурних трансформацій відбувається взаємодія традицій та інновацій, що зумовлює появу нових її видів і форм.

Вивчення гостинності українців протягом ХІХ ст. тривало в контексті збирання етнографічних матеріалів. П. П. Чубинський, характеризуючи український народ, звертає особливу увагу на гостинність, доброзичливість, схильність до гуртового спілкування, присвячує окремі розділи харчуванню українців [26, с. 356].

Праця М. А. Маркевича “Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян” містить інформацію щодо специфіки звичаєвої гостинності українців [15, с. 5].

Велику кількість описових матеріалів подається Б. Д. Грінченком в “Этнографических материалах, собранных в Черниговской и соседней с ней губерниях” [4].

Крім монографічних праць наприкінці ХІХ ст. друкувалось багато матеріалів про гостинність різних верств українського суспільства в періодичних виданнях “Київська старовина”, “Русская старина”, “Русский архив”. “Спогади” П. Скоропадського дають уявлення про специфіку побуту українських поміщиків, зокрема,

святкування дня народження голови родини, прийоми гостей [24].

М. Дубровін у статті “Русская жизнь в начале XIX века” описує прийоми, обіди, особливості пригощання в маєтках поміщиків, характеризує гостинність інших верств [3].

О. Ф. Кувеньова в історико-етнографічному нарисі “Громадський побут українського селянства” розглядає особливості сільської територіальної общини як основної форми організації традиційного аграрного суспільства. Саме вона, на думку авторки, зумовлює і традиції сусідської трудової взаємодопомоги в селянських господарствах, необхідної для виконання невідкладних господарських робіт, що завжди завершувалася гостинною, щедрим частуванням у садибі господаря [10, с. 28]. О. Ф. Кувеньова звертає увагу на святкову гостинність, описуючи звичай святкування традиційних для кожного села “храмових” свят, розкриває специфіку святкової гостинності [10, с. 51].

А. Пономарьов у ряді праць, серед яких “Етнічність та етнічна історія України”, “Традиції гостинності”, “Традиції доброзичливості” “Традиції культури поведінки” розкриває особливості традиційно-побутової культури і зазначає, що українська гостинність відрізнялася особливою гуманністю [20; 21]. Вчений характеризує і традиції доброзичливості як “основу основ міжособових взаємин – систему стереотипних форм, що виражають різноманітні сторони спілкування: вітання, прощання... подяку” [22, с. 161]. У праці “Традиції культури поведінки” А. Пономарьов розглядає етнічні стереотипи, символи і стандарти, що становлять сутність традицій, концентруються у спілкуванні і в яких виявляється своєрідність гостинності народу. Також дослідник аналізує мову знаків, словесних формул, жестів, міміки, здатних виражати надзвичайно складні почуття господаря і гостя. Зазначається, що за допомогою певних стереотипів, певного сценарію спілкування, намагались підкреслити належність до свого народу, краю, навіть до рідного села [23, с. 153–154].

У книзі О. Кравця “Сімейний побут і звичаї українського народу” традиція гостинності висвітлюється в контексті українського родинного побуту XIX ст. Невід’ємною складовою весільного обряду, що поставав як основа формування родини, родинного побуту на всій території України [9, с. 66].

Так, М. Стельмахович у праці “Українська родина” характеризує накопичені протягом віків знання, досвід, звичаї українського народу, які сприяють створенню міцного здорового побуту української родини як “світлиці” побутової культури. В ній формується шанобливе ставлення до рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів, шанування та гостинності до людей [25, с. 26].

Етнограф В. Наулко, автор численних публікацій з питань історії і теорії української культури, зосереджує увагу на особливостях побутової культури, в межах якої розглядає й українську гостинність. Так, у праці “Культура і побут населення України” він виводить специфіку національної гостинності з природно-географічних, соціально-економічних та історичних умов різних регіонів України [11, с. 105–136].

В роботі “Українське народознавство” під загальною редакцією С. Павлюка, Г. Горинь, Р. Кирчіва, наголо-

шується на значенні архетипів в духовному житті, а відтак – і в побутовій культурі українського народу, в якому важливу роль відіграють архетипи доброї матері, трійці, відображення яких на побутовому рівні зустрічаємо в святковій гостинності [17].

Звичаї гостинності аналізуються в колективній історико-етнографічній праці “Українці” (Л. Артюх, Т. Косміна, А. Пономарьов, М. Гримич, В. Сироткін). Вчені вважають знаковість, символічність однією з характерних ознак гостинності [18].

Поняття гостинності стає одним з базових у сфері туризму, оскільки формування інфраструктури гостинності безпосередньо пов’язане з подорожуванням. Саме тому традиції та інновації гостинності, в тому числі і XIX ст., досліджуються в межах туризмознавства [27; 2].

Управління закладами гостинності, технології прийому та обслуговування їх відвідувачів в XIX ст. на теренах Російської імперії розглядаються в історії індустрії гостинності та сервісології в роботах Н. Ляпіної, Н. Кабушкіна і Г. Бондаренко, Х. Роглева, Дж. Уокера [12; 7; 16; 19].

Проблеми історії становлення вітчизняної індустрії гостинності обговорюються на сторінках як вітчизняних, так і зарубіжних фахових періодичних видань: журналі “Гостиничный и ресторанный бизнес”, “Гостиница и ресторан”, “Ресторатор”, “Ресторанная жизнь” тощо.

Проте у згаданих, як і в інших публікаціях з цієї тематики, недостатньо акцентується увага на такому явищі, як гостинність, що становить важливу складову побутової культури українців. Саме тому мета статті полягає в тому, щоб висвітлити гостинність як феномен побутової культури українського народу.

Мета статті – з’ясувати специфіку взаємодії традицій та інновацій в гостинності різних верств українського суспільства протягом XIX ст.

Кардинальні трансформації, зумовлені модернізаційними процесами, що відбувалися на теренах Російської імперії протягом XIX ст. в усіх сферах суспільного життя, розвиток нових капіталістичних відносин породжують чисельні соціальні, економічні та екзистенціальні проблеми. Поряд з традиційними верствами населення такими як поміщики і селяни, що залишаються головними носіями патріархальності, з’являються нові соціальні верстви, які відображають зміни в суспільстві.

Так в результаті промислового перевороту протягом 60-х–80-х рр. XIX ст. сформувалася самостійна верства підприємців вихідців із селян, міщан та дворян. Переміщення дворян-поміщиків відбувається і до інших соціальних верств та професійних груп.

На цей же час припадає завершення тривалого процесу формування вітчизняної торговельної буржуазії, що суттєво позначилось на характері міської гостинності. Саме торговельна буржуазія, з огляду на її мобільність, відігравала суттєву роль у відкритті і функціонуванні закладів гостинності і фактично стояла у витоків становлення вітчизняної індустрії гостинності. Накопичені великі капітали представники цієї буржуазії вкладали в розвиток різних галузей промисловості, активно залучалися до банкірської сфери і тим самим сприяли розвитку ринкової економіки.

Відміна кріпосного права заклала підґрунтя для отримання освіти вихідцям з різних верств населення, а освіченість стала розглядатися не лише як надбання вищих верств населення, а й вихідців з інших верств. Крім того, розвиток промисловості, індустріалізація і модернізація потребували освічених працівників, здатних не лише зрозуміти останні досягнення науки і техніки, а й впровадити їх у виробництво. Всі ці процеси засвідчили вихід на історичну арену в другій половині XIX ст. нового українства, формування української еліти, яка мала відвагу і виявила готовність стати на нелегкий і довготривалий шлях відстоювання інтересів всього українського народу. Інтелігенція сприяла як формуванню нових закладів гостинності, так і збереженню традицій української побутової культури з її нормами гостинного, доброзичливого, шанобливого ставлення до інших народів та етносів.

Урбанізаційні процеси в Україні, що інтенсифікувалися в другій половині XIX ст., змінили функціонально-просторову організацію міста в цілому, вплинули на міську культуру та міський спосіб життя спричинили появу нових культурно-побутових практик різних верств населення серед яких і нові заклади гостинності.

В той же час протягом усього XIX ст. зберігалось досить багато рис, притаманних традиційному суспільству, а відтак і традиційній гостинності. Селяни і поміщики, як дві провідні верстви українського соціуму виступали по-суті хранителями традиційності, патріархальності і старосвітськості в українському розумінні цього явища.

Консерватизм мислення значної частини українських поміщиків зумовлював повільні темпи перетворень у їх господарствах в перші пореформені десятиліття XIX ст. Як зазначає Павло Скоропадський, майбутній гетьман Української держави, родина якого оселилась в Тростянецькому маєтку діда, І. М. Скоропадського, де і “тоді ще був старий патріархальний уклад життя, кріпосне право було вже давно знищене, але весь уклад життя й взаємини людей ще були старі... Основною ознакою цих взаємин, особливо між поміщиком і оточуючими, була дивовижна простота і якась близькість одне до одного”. Але років через десять не лишилося і сліду від цього [24, с. 383–384].

Поміщицька родина обов’язково мала великий будинок з приміщеннями для прислуги, гостей. І навіть при незначній кількості землі в маєтку, були численні підсобні приміщення, сади з прекрасними фруктами, городи, овочі, а часто й пасіка. А сам маєток ставав центром місцевого життя, як наприклад, Тростянецький маєток Скоропадських, куди з’їжджалися щочетверга навколишні землевласники на обід для обговорення поточних справ [24, с. 385, 396]. По обіді сідали грати в карти. О 7-й годині подавали вечерю і близько 10-ї роз’їжджалися [24, с. 384]. Найчастіше такі прийоми відвідували не надто великі землевласники, Г. П. Галаган чи В. В. Тарновський, приїжджали до Скоропадських рідко.

Стиль життя поміщиків різного рівня заможності був неоднаковим. У дрібних маєтках, землеволодіння яких не перевищувало 100 дес., він відрізнявся від життя в резиденціях, власникам яких належало по кілька десятків тисяч десятин. Але саме спосіб життя найбагатших став стереотипом, в якому переважала розкіш.

У побуті крупних поміщиків Правобережжя, насамперед польських, все свідчило про багатство: численна челядь, картинні галереї, бібліотеки, в яких були книги з позолотою, старовинні меблі, вироби із срібла, кришталю, порцеляни. Архітектура маєтків відрізнялась вишуканістю, при маєтках були парки.

Важливою складовою життя поміщиків були постійні прийоми гостей як у будні, так і в свята, проведення під час святкової гостинності танцювальних вечорів і балів, організація різних в залежності від обставин полюбавь. Приналежність до вищих соціальних верств, відповідний суспільний статус, рівень освіченості, посада у владній ієрархічній структурі забезпечували доступ до обраного “кола друзів” і можливість участі в подібних прийомах. На такі гостинні прийоми, як згадує графіня Потоцька, збиралися “вершки” вишуканого товариства: Четвертинські, Радзивіли, Любомирські, Липковські, Чечелі, Залеські, Ржевуські, Могильницькі, Ярошинські [14].

На Лівобережжі склався дещо інший спосіб життя. Так у Харківській губернії, як пише у своїх замітках російський економіст і статистик Ю. Янсон “ви не зустрінете розкоші й комфорту, що панували в садибах і заводах Київської губернії; немає тут парків, палаців поміщика, розкоші приміщень управителів, контор з окремими департаментами й безліччю економів і чиновників, які мали величезне утримання” [28, с. 5].

Крім званих гостей, господарі були готові і до неочікуваних. Формою прийому останніх був “незваний обід” опис якого подає Н. Дубровин: “До незваного обіду подавався шматок домашньої шинки, локшина, яєшня–верещага або проста яєшня, індичка з солоними лимонами, качка з такими ж сливами, свіжий варенець і білосніжний сир з густими вершками. Всього було багато, всього було вдосталь... Для таких обідів і пригощань взагалі, в льохах поміщиків, навіть і не багатих, були припасені кадовби солонини, капусти, огірків, різних солінь; в підвалах були зариті в пісок овочі, зелень, плоди, варення, масло, яйця і наливки; зовнішня комірча була наповнена борошном, крупами і сухими ласощами” [3, с. 17].

Поміщики з колишньої Гетьманщини свято оберігали пам’ять свого роду, сторінки його овіяного славою минулого, шанували звиягу предків, а відтак усвідомлювали і свою етнічну приналежність. П. Скоропадський згадує, що його перші дитячі враження і уявлення про світ формувалися під час перебування в садибі діда. Хоч родина Скоропадських була глибоко віддана цареві, але водночас завжди підкреслювалася її приналежність до малоросів знатного походження. Саме це стало підставою дотримання українських звичаїв у повсякденному побуті, в релігійній обрядовості та святковій гостинності [24, с. 388].

Улюбленими днями гостювання були церковні свята – “храмові”, а також Масляна, Великдень, Трійця, Покрова та ін. В кожній сім’ї святкували іменини глави і членів сім’ї.

Так, П. Скоропадський описував святкування у Волокитиному маєтку свого діда Миклашевського по материнській лінії, найурочистішої події – святкування дня народження власника. Зранку відвідувалося урочище богослужіння у церкві, на якому були присутні жителі навколишніх сіл. Потім поверталися до будинку,

біля якого грав оркестр Костромського піхотного полку, виписаний з Глухова. Селяни з Волокитина та інших сіл також запрошувалися до саду, де пригощалися й розважалися – лазили по стовпах, каталися на гойдалках, танцювали. Всі діти отримували цукерки, робітники – подарунки. Святкування тривало до пізнього вечора і закінчувалося великим феєрверком [24, с. 398].

Визначальною складовою повсякденного побуту поміщиків були відносини з селянами, які забезпечували їх життя. А селянство й поміщицтво, як і їхні господарства, існували у загальній господарській системі і соціальній структурі села, то і зрозуміти особливості гостинності поміщиків можливо через знання традицій гостинності селян, які мали безпосередній вплив на формування в поміщиків почуття приналежності до українського етносу.

Громадська думка села виконувала роль регулятора поведінки, впливала на дотримання етичних норм, що пронизували повсякденне життя, а гостинність виконувала комунікативну та виховну функції. Тому у побуті селянства протягом першої половини XIX ст. чільне місце посідає свято останнього снопа, що закінчується великим святковим обідом для всього села у панському дворі. А поміщик разом із селянами стає дієвим учасником цього свята: “В самий день закінчення жнив буває сільське свято останнього снопа. Жниці ходять по ниві, збирають стебла жита, що випадково лишилися, незв’язані в снопи, співають пісні і сплітають з жита вінок. Одна з дівчат його надягає собі на голову по загальному вибору, і потім всі натовпом йдуть з піснями до панського двору. Пан приймає вінок, вішає його під образами, а дівчат пригощає. Іноді обжинки святкуються великим обідом, бочкою горілки посеред панського двору для всього села” [15, с. 17]. Висловлюючи традиційні побажання здоров’я і достатку, прославляючи господаря та його родину, йому передавали символічний сніп і вінок. У відповідь господар запрошував селян до святкового столу, а свято набувало характеру гостинності.

Залишки цього свята мали місце після скасування кріпосного права, але в дещо модифікованому вигляді. І навіть в XX ст. за радянських часів воно збереглося в селах, але наповнилося відповідним ідеологічним змістом.

Варто зауважити, що спосіб життя поміщиків українського походження, вирізнявся аристократичністю, містив ознаки патріархальності, старосвітськості, що особливо характеризувало центральні райони українських земель, пов’язаних з Гетьманщиною. Такі ознаки способу життя зумовлені феноменом осілости, який стає антропологічною характеристикою буття не лише українських поміщиків, а й селян. Ці дві соціальні верстви об’єднувало життя протягом декількох поколінь на своїй землі, у власних оселях чи то невеличких, чистих і облаштованих хатинках селян, чи великих поміщицьких садибах–маєтках і любов’ю до цієї землі, прихильність до народних традицій і прагнення їх дотримання. Все це слугувало основою консерватизму мислення як вітчизняних поміщиків, так і селянства.

В XIX ст. формується специфічний, характерний для індустріального суспільства міський спосіб життя, що суттєво відрізнявся від традиційного і найбільш повною мірою виявився в гостинності. Так різновидом житла

стає міський особняк, власниками яких, насамперед, стають найзаможніші цукрозаводчики. Саме родинам Терещенків, Ханенків, Ліберманів та ін. належали розкішні будинки, часом майже палаци. Мали можливість збудувати власний особняк і люди вільних професій як то: інженери, лікарі, архітектори, художники, професори.

Якщо в першій третині XIX ст. з’являються прибуткові будинки, що виконували функції готелів і тому вважаються своєрідним “прообразом інституту гостинності”, то в пореформений час розпочинається активний розвиток готельного господарства в Україні. Так в містах формується новий соціальний простір, з місцями для прогулянок, якими стали парки, бульвари, сквери, набережні, міські сади. Виникають кафе, кав’ярні, кондитерські з поліфункціональним призначенням. В цих закладах відбувалися ділові зустрічі, під час яких уклалися угоди, тут відпочивали, розважалися. Саме ці заклади стають центрами відпочинку і спілкування, осередками гостинності.

Традиційна культура українських міщан, в межах якої формувалась міська гостинність, сягала своїми коренями ще в добу раннього середньовіччя і була пов’язана із звичаями, що склалися в сфері виробництва, з формами громадського та домашнього побуту, взаємодопомоги, корпоративної солідарності, обрядовістю, побутувала з незначними змінами і в першій половині XIX ст.

До числа традиційних громадських свят українських міських корпорацій, відносяться патрональні свята, присвячені покровителям корпорацій – об’єднання ремісничої, торгової або іншої професійної діяльності. В кожному місті ці свята мали своїх покровителів – християнських святих, дні яких були днями корпоративних патрональних свят. Власне патрональне свято розділялося на урочисту літургію і бенкет членів об’єднання. Літургія здійснювалася в церкві, де корпорація мала ікону із зображенням свого патрона. Вранці, перед богослужінням члени об’єднання урочисто несли в церкву зроблені напередодні свічки, так звані ставники. Відповідно до порядку, який існував в ремісничих цехах, на молебні були присутні всі члени корпорації, які шикувалися згідно зі старшинством і тримали засвічені ставники. Це відбувалося навіть в пізній період їх існування, коли традиційна культура городян інтенсивно руйнувалася під дією капіталістичних відносин [6, с. 252–253].

У XIX ст. в традиційній культурі українських міщан відбуваються зміни, зумовлені становленням індустріального суспільства і викликані проникненням в міське життя буржуазних відносин. І хоча в цих умовах посилювалась тенденція до уніфікації та універсалізації побуту, в українській гостинності продовжували зберігатися національні риси.

В повсякденній гостинності міщан, що суттєво не відрізнялася від сільської, заявляються такі нові форми, як передавання в найм окремішій людині житла, кімнати або квартири “зі столом”, тобто з регулярним харчуванням: “... Звичайно ранком подавали куліш або галушки з салом, а у піст з конопляною олією з підсмаженою цибулею. Часом подавали млинці зі шквареним салом, в піст з тою ж конопляною олією. Галушки звичайно ті самі на смак, тільки ріжнилися формою – крайні квадра-

тиками чи інакше або були рвані, але це вважалося різноманітністю в сніданку... Галушки були пшеничні, а іноді давалися і гречані... Млинці подавали дуже гарячими, а до них на кожного чоловіка по великому шматку сала. Іноді млинці давали теж гречані, як і галушки, але вони були дуже добрі..." [8, с. 103].

Скромність, невибагливість смаків, патріархальність, простота, специфіка кулінарії, протягом віків характеризували побут українських міщан. Зміни в харчуванні українських міст XIX ст. відбувається значно менш ніж в одязі або архітектурному інтер'єрі житла. Свою роль відіграла тут залежність харчування від поставок з села, сталі традиції в останньому. Зерновий напрям сільського господарства зумовив те, що основу харчування складали борошняні і круп'яні, а також овочеві продукти; м'ясні і молочні вживалися в меншій кількості. Цьому сприяли і релігійні заборони, пісні дні, коли вживання м'ясної і молочної їжі заборонялося, але дозволялося їсти рибу.

Кількість щоденних трапез регламентувалась достатньо жорстко, тому їли, зазвичай, чотири рази на день – сніданок, обід, полудень і вечеря. Основними, досить точно зафіксованими за часом і за складом страв, були обід (звичайно о 12–1 годині дня) і вечеря (не раніше 8 години вечора). За цими трапезами збиралася вся сім'я. Решта трапез – сніданок і полудень – були нечітко фіксовані, до них всіх членів сім'ї не чекали.

Відмінність у побуті міщан та інтелігенції зберігалася і на кінець XIX ст., що підкреслюється у "Спогадах" О. Кошиця: "Всі ці [Богуславські] квартири [для бурсаків] мали кожна своє обличчя, залежно від того, який був хазяїн. На учительських квартирах лежав відбиток більшої інтелігентності, ніж на міщанських, на останніх зате було більше простоти, так що всі дяківські сини давали перевагу міщанським квартирам" [8, с. 115].

Особливості харчування різних верств населення, як складова гостинності, в якій в найбільш повній мірі знаходив відображення національний характер, залежали від приналежності до тих чи інших соціальних верств. Так, для міської верхівки (підприємців, урядовців, багатих купців) в XIX ст. стають доступними досягнення європейської (французької, німецької, польської) кухні.

Нижчі верстви населення при цьому послуговуються традиційними українськими стравами.

Протягом XIX ст. змінюється динаміка відвідування гостей. Так, якщо заможний городянин відвідував гостей в середньому один раз на два тижні і не рідше приймав гостей у себе вдома, то на кінець XIX ст. ходили в гості і приймали їх в себе щотижня. Особливого поширення в XIX ст. серед міщан набуло чаювання. Чай з'явився в ужитку наприкінці XVIII ст., проте одразу значного поширення не набув. Прості жителі Подолу про чай взагалі не чули і ще на початку XIX ст. в звичайні дні пили "узвар" (компот з сухофруктів) або відвар сушеної трави іван-чаю. У свята в міщанських будинках подавали відвар з сушеної вишні або малини з медом. Як розказує подільський старожил, тут "зовсім майже не знали, що таке чай, навіть самоварів ні в кого не було. Першим і єдиним пригощанням [гостей] була варенуха" [13, с. 496–501]. Тривалий час в народі чай вважався недозволеною розкішшю: "...така штука, як чай, не була дуже поширена в ті часи, та й цукор кош-

тував досить дорого... Звичайно, хто, може, подумав, що це був той запашний, прозорий, темного ніжного кольору чай, який так чудово відсвіжує ранком і будить роботу мозку, той трохи помиляється. Це був якийсь жовтий настій, дуже блідий, а на чому його було зроблено, дуже важко вгадати, бо він завше пахнув то папірцем, то трохи нафтою або сірниками, то милом, взагалі тим, біля чого він лежав у жида в крамниці" [8, с. 103].

Вже в середині XIX ст. чай широко увійшов в побут міщан, став своєрідним маркером повсякденної гостинності міщан, а чаювання перетворюється на окрасу домашнього життя. Чай подавали з фруктами, пізніше ввели звичай пити чай з лимоном і сухарями, вафлями, тістечками. Самі господарі віддавали перевагу перед сніданком чаю з вершками. Тривалий час, за традицією, заварювала і розливала чай господиня будинку. Чайна церемонія перетворилася на різновид гостинності і постійно вдосконалювалася.

Родинна гостинність українських міщан зберігалась і в XIX ст., що в першу чергу стосувалося іменного обряду, який складався з кількох етапів. мав патріархальний характер. Цей обряд починався з відвідання церкви, після чого вже в першій половині дня збиралися гості. Пригощання переходило в обід, а обід у вечерю, і все це супроводжувалося міцними напоями, після чого гості залишалися переночувати у господаря, щоб зранку починати все спочатку.

В мемуарній літературі знаходимо підтвердження патріархальних традицій гостинності киян: "...Довелося познайомитись з кількома родинами. Я найшов у них таку щиро руську гостинність, таку свободу товариську, яку у нас хіба що декуда по селах стрітати можна, бо по містах зробила вона вже давно місце польській церемонності та німецькому вихованню. В тамошніх [київських] родинах віє ще старосвітським патріархальним духом так, що і зовсім чужий чоловік чується в них наче би членом однієї великої родини" [1, с. 235].

В родинах міщан мала місце святкова гостинність. Так, М. Закревський в "Описании Киева" розповідає про святкування Святого Вечора, Хрещення: "Напередодні Різдва Христового простолод ставить на покуття (в першому кутку кімнати) під образами, на лавці, вкритій сіном, в глечиках Кутю та Узвар, тобто пшеничну кашу та сушені груші, яблука, вишні, зварені у воді. Цей вечір називається багатим або святим, а вечір перед Новим роком – щедрим. Під час очікування вечері в останній день, молоді люди, створюючи партії за віком та статтю, ходять від одного будинку до іншого під вікнами, щедрують, тобто співають відомі народні пісні, й отримують за це хліб або гроші.... В цей вечір [6 січня], накривши стіл чистою скатертиною, ставлять страви, запалюють воскові свічки, затеплюють лампаду перед образами, накурюють кімнату ладаном, й батько родини читає молитви. Потім старі й дорослі люди садяться за стіл, навколо якого молоді повинні стояти" [5, с. 160].

Нововведенням, причому специфічно міським, було зимове святкування Нового року. Якщо зустріч Різдва вважалась торжеством виключно сімейним, то на Новий рік ходили в гості до друзів, далеких родичів і знайомих. В новорічну ніч багато киян і гостей міста приходили до міської ялинки, яку традиційно влаштовували в міській Думі. Свято супроводжувалося феєрверками.

Таким чином, еволюція гостинності, поява нових її форм і наповнення традиційних новим змістом, відбувалася в контексті модернізаційних процесів, хоч вони протікали уповільнено і навіть в кінці XIX ст. ще не сягнули за показниками індустріалізації, економічних та соціально-політичних наслідків тогочасних провідних європейських держав. Саме тому селяни залишалися провідною верствою українського суспільства і хранителями традицій гостинності. Протягом XIX ст. патріархальний, традиційний спосіб життя, притаманний як поміщикам, так і селянам, неминуче зазнавав змін під впливом соціально-економічних та політичних трансформацій. Ці останні спричинили сутнісні зміни як в сімейному, так і в індивідуальному побуті, позначилися на характері міської гостинності, відкритої до інновацій. І яка перетворюється на невід'ємний атрибут повсякденного та святкового побуту населення українських міст XIX ст. А інтенсивне формування інфраструктури міської гостинності закладає підґрунтя для становлення вітчизняної індустрії гостинності.

Перспективи подальших досліджень полягають в поглибленні розуміння взаємозв'язку між традиціями та інноваціями гостинності різних верств українського суспільства в XIX ст., їх значення в становленні вітчизняної гостинності.

Список використаних джерел

1. Барвінський О. Споми́ни з мого життя. – Т. 2 / Олександр Барвінський; упоряд. А. Шацька; комент. Б. Янишина; ред.: Л. Винар, М. Жулинський. – К.: Стилюс, 2010. – 1120 с.
2. Воронкова Л. П. История туризма / Л. П. Воронкова. – М.: МОДЭК, 2001. – 304 с. – (Культура и туризм).
3. Дубровин Н. Русская жизнь в начале XIX века / Н. Дубровин // Русская старина. – С. Пб., 1899. – Т. 97, № 1. – С. 3–38.
4. Гринченко Б. Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Вып. 1 / Б. Д. Гринченко. – Чернигов: Тип. Губернского Земства, 1895–1899. – 316 с.
5. Закревский Н. Летопись и описание города Киева. Ч. 2. Описание / сост. Николай Закревский. – М.: Унив. Тип., 1858. – 284 с.
6. Ефименко А. Южная Русь. Т. 2.: очерки, исследования и заметки / Александра Ефименко; изд. О-ва им. Т. Г. Шевченка. – С. Пб.: Книгопечатня Шмидт, 1905. – 372 с.
7. Кабушкин Н. И. Менеджмент гостиниц и ресторанов / Н. И. Кабушкин, Г. А. Бондаренко. – М.: Новое знание, 2002. – 368 с.
8. Кошиць О. Спогади / О. Кошиць; упоряд., передм. М. Головащенко; післямова М. Слабошпицького. – К.: Рада, 1995. – 387 с.
9. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу / О. М. Кравець. – К.: Наук. думка, 1966. – 200 с.
10. Кувеньова А. Ф. Громадський побут українського селянства: іст.-етногр. нарис / А. Ф. Кувеньова. – К.: Наук. думка, 1966. – 136 с.
11. Культура і побут населення України / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко [та ін.]. – 2-е вид., допов. та переробл. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
12. Ляпина І. Ю. Организация и технология гостиничного обслуживания / И. Ю. Ляпина. – 2-е изд. – М.: Академия, 2002. – 207 с.
13. Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины / Анатолий Макаров. – К.: Довіра, 2002. – 558 с.
14. Мемуары графини Потоцкой // Ист. вестн. – 1897. – Т. 68. – С. 207.
15. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / сост. М. А. Маркевич. – Репр. воспр. изд. 1860 г. – К.: Добровол. о-во любителей кн. УССР, 1991. – 174 с.
16. Роглев Х. Й. Основи готельного менеджменту / Х. Й. Роглев. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.
17. Українське народознавство / за ред. С. П. Павлюка,

- Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Л.: Фенікс, 1994. – 608 с.
18. Украинцы / Рос. акад. наук. – М.: Наука, 2000. – 535 с. – (Народы и культуры; кн. 3).
19. Уокер Дж. Р. Введение в гостеприимство: пер. с англ. / Дж. Р. Уокер. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 463 с.
20. Пономарьов А. Ф. Етнічність та етнічна історія України / А. Ф. Пономарьов. – К.: Либідь, 1996. – 272 с.
21. Пономарьов А. Ф. Традиції гостинності / А. Ф. Пономарьов // Українці: іст.-етногр. моногр. – Опішне: Укр. народознав., 1999. – Кн. 2. – С. 157–161.
22. Пономарьов А. Ф. Традиції доброзичливості / А. Ф. Пономарьов // Українці: іст.-етногр. моногр. – Опішне: Укр. народознав., 1999. – Кн. 2. – С. 161–165.
23. Пономарьов А. Ф. Традиції культури поведінки / А. Ф. Пономарьов // Українці: іст.-етногр. моногр. – Опішне: Укр. народознав., 1999. – Кн. 2. – С. 153–157.
24. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський; голов. ред. Я. Пеленський. – К.: Філадельфія, 1995. – 496 с.
25. Стельмахович М. Українська родина / М. Стельмахович. – К., 1995. – 32 с.
26. Труды этнографическо-статистической комиссии в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Т. 7. Вып. 2: материалы и исследования / собр. П. П. Чубинским. – С. Пб., 1877. – 602 с.
27. Шаповал Г. Ф. История туризма / Г. Ф. Шаповал. – Минск: Эксперспектива, 1999. – 303 с.
28. Янсон Ю. Из путевых заметок о свекловичном хозяйстве Малороссийских и Юго-западных губерний (1867–1868 гг.) / Ю. Янсон. – С. Пб.: Тип. Н. М. Соковина, 1869. – 83 с.

References

1. Barvinskiy O. Spomyny z mogo jyttya. – T. 2 / Oлександр Barvinskiy; uporyad. A. Shatska; coment. B. Yanyshyna; red.: L. Vynar, M. Julynskiy. – K.: Stylos, 2010. – 1120 s.
2. Voronkova L. P. Istoriya turuzma / L. P. Voronkova. – M.: MODEK, 2001. – 304 s. – (Kultura i turuzm).
3. Dubrovin N. Russkaya jizn v nachale XIX veka / N. Dubrovin // Russkaya starina. – S. Pб., 1899. – Т. 97, № 1. – С. 3–38.
4. Grinchenko B. D. Etnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigivskoy I sosednih s ney guberniyah. Vyp. 1 / B. D. Grinchenko. – Chernigov. Typ. Gubernskago Zemstva, 1895–1899. – 316 s.
5. Zakrevskiy N. Letopis I opisane goroda Kievа. Ch. 2. Opisane / sost. Nikolay Zakrevskiy. – M.: Univ. Tup., 1858. – 284 s.
6. Efimenko A. Yujnaya Rus. T. 2.: ocherki i issledovaniya I zametki / Aleksandra Efimenko, izd. O-va im. T. G. Shevchenka. – S. Pб.: Knigopечатnaya Shmidt, 1905. – 372 s.
7. Kabushkin N. I. Menedjment gostinnic I restoranov / N. I. Kabushkin, G. A. Bondarenko. – M.: Novoe znanie, 2002. – 368 s.
8. Koshuc O. Spogady / O. Koshuc; uporyad., peredm. M. Golovashenka, pislyamova M. Slaboshpickogo. – K.: Rada, 1995. – 387 s.
9. Kravec O. M. Simeyniy pobut I zvuchai ukrainskogo narodu / O. M. Kravec. – K.: Nauk. dumka, 1966. – 200 s.
10. Kuvenyova A. F. Gromadskiy pobut ukrainskogo selyanstva: ist.-etnoгр. Narus / A. F. Kuvenyova. – K.: Nauk. dumka, 1966. – 136 s.
11. Kultura I pobut naseleण्या Ukrainu / V. I. Naulko, L. F. Artyuh, V. F. Gorlenko [ta in.]. – 2-e vud., dopov. ta pererobl. – K.: Lubid, 1993. – 288 s.
12. Lyapina I. Y. Organizaciya I tehnologiya gostinnichnogo obslujivaniya / I. Y. Lyapina. – 2-e izd. – M.: Akademiya, 2002. – 207 s.
13. Makarov A. Malaya enciklopediya kievskoy starinu / Anatoliy Makarov. – K.: Dovira, 2002. – 558 s.
14. Memuary grafini Pototskoy // Ist. Vestn. – 1897. – Т. 68. – S. 207.
15. Obichai poverya, kuhnya I napitki malorossiyan / sost. M. A. Makarevich. – Repr. Vospr. Izd. 1860 g. – K.: Dobrovol o-vo lyubiteley kn. USSR, 1991. – 174 s.
16. Roglev X. Y. Osnovy gotelnogo menedjmentu / X. Y. Roglev. – K.: Kondor, 2005. – 408 s.
17. Ukrainske narodoznavstvo / za red. S. P. Pavlyuka, G. Y. Goryn, R. F. Kyrchiva. – L.: Feniks, 1994. – 608 s.
18. Ukraincy / Ros. Akad. Nauk. – M.: Nauka, 2000. – 535 s. – (Narody I kultury; kn. 3).
19. Yoker Dj. R. Vvedenie v gostepriimstvo: per. S angl.

/ Dg. R. Yoker. – М. : YNITI, 1999. – 463 s.

20. Ponomaryov A. F. Etnichnist ta etnichna istoriya Ukrainu / A. F. Ponomaryov. – К. : Lybid, 1996. – 272 s.

21. Ponomaryov A. F. Tradicii gostunnosti / A. F. Ponomaryov // Ukrainci: ist.–etnogr. Monogr. – Opishne : Ukr. Narodoznav., 1999. – Kn. 2. – S. 157–161.

22. Ponomarev A. F. Tradicii dobrozuchlivosti / A. F. Ponomarev // Ukrainci: ist.–etnogr. monogr. – Opishne : Ukr. Narodoznav., 1999. – Kn. 2. – S. 161–165.

23. Ponomarev A. F. Tradicii kulturu povedinku / A. F. Ponomarev // Ukrainci: ist.–etnogr. Monogr. – Opishne : Ukr. Narodoznav., 1999. – Kn. 2. – S. 153–157.

24. Skoropadskiy P. Spogady: kinec 1917 – gruden 1918 / Pavlo Skoropadskiy ; golov. Red. Y. Pelenskiy. – К. : Filadelfiya, 1995. – 496 s.

25. Stelmahovych M. Ukrainska rodyna / M. Stelmahovych. – К., 1995. – 32 s.

26. Trudy etnograficheskostatisticheskoy komissii v Zapadno–Russkiy kray. Yugo–Zapadnyy otdel. T. 7. Vup. 2: materialy I issledovaniya / sobr. P. P. Chubinskim. – S.Pb., 1877. – 602 s.

27. Shapoval G. F. Istoriya turizma / G. F. Shapoval. – Minsk : Ekoperspektiva, 1999. – 303 s.

28. Yanson Y. Iz putevyh zametok o sveklovichnom hozyaistve Malorossiyskih I Yugo–zapadnyh guberniy (1867–1868 gg.) / Y. Yanson. – S.Pb. : Tup. N. M. Sokovyna, 1869. – 83 s.

Rusavska V. A., Ph.D. in History of Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kiev), rusavskaya@bigmir.net

Traditions and innovations of hospitality in the XIX century

In the article it is considered the hospitality tradition of different social group of Ukrainian society; it is analyzed changes in hospitality under the influence of realization of modernization project of the Russian Empire in the XIX century. That is why the purpose of this article is to find out the specifics of the interaction between tradition and innovation in hospitality different strata of Ukrainian society during the nineteenth century. Hospitality as a product of certain socio-economic conditions and are closely associated with them, is a dynamic system in which the process of social and cultural transformations of the interaction of tradition and innovation that leads to the appearance of new species and its forms. Significant changes in the family, and in individual life, impact on the character of urban hospitality, open to innovation. And the intensive formation of urban hospitality infrastructure lays the foundation for the establishment of the domestic hospitality industry.

Keywords: traditions of hospitality, innovations, socio-cultural transformations, city hospitality, everyday and holiday hospitality.

Rusavskaya V. A., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры гостиннично–ресторанного бизнеса, Киевский национальный университет культуры и искусств (Украина, Киев), rusavskaya@bigmir.net

Традиции и инновации в гостеприимстве XIX в.

Рассматриваются традиции гостеприимства разных социальных групп украинского социума, анализируются изменения, которые происходят в гостеприимстве под влиянием проекта модернизации Российской империи в XIX ст. Именно поэтому цель статьи состоит в том, чтобы выявить специфику взаимодействия традиций и инноваций в гостеприимстве разных слоев украинского общества на протяжении XIX в. Гостеприимство как продукт определенных социально-экономических условий и тесно с ними связано, представляет собой динамическую систему, в которой в процессе социально-культурных трансформаций происходит взаимодействие традиций и инноваций, что приводит к появлению новых его видов и форм. Существенные изменения, как в семейном, так и в индивидуальном быту, сказались на характере городского гостеприимства, открытого к инновациям. А интенсивное формирование инфраструктуры городского гостеприимства закладывает основу для становления отечественной индустрии гостеприимства.

Ключевые слова: традиции гостеприимства, инновации, социокультурные трансформации, городское гостеприимство, повседневное и праздничное гостеприимство.

* * *

УДК 94(477)“18/19”

Ніколаєнко О. О.

кандидат історичних наук, доцент, докторантка кафедри історії України, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна, Харків), nikolajenko@mail.ru

РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ЖІНОК НАДДНІПРЯНЩИНИ В 1870–1914 РР.

Проаналізовано участь польських жінок Наддніпрянщини в революційному русі. Виявлено, що реформування суспільства і національна політика царату в регіоні призвела до диференціації польського суспільства і популярності в міському різночинному середовищі ідеї соціальної справедливості. З 1870-х рр. польки брали участь в народницькому, народовольському і соціал-демократичному середовищі, виконуючи різноманітні функції. Беручи участь нарівні з чоловіками в революційній боротьбі, вони несли й рівний тягар покарань. Входячи до ліво-радикальних організацій, польські жінки відмовлялись від національно-визвольних гасел, прагнули покращити життя всього народу. Революційна діяльність є складовою громадської діяльності польських жінок Наддніпрянщини, слугуючи доказом їх прагнення змінити існуючий соціальний устрій.

Ключові слова: революційний рух, польські жінки, жіночий рух, Наддніпрянщина.

Після проведення реформ 1860–1870-х рр. в Російській імперії поширюються революційні рухи, спрямовані на боротьбу з царатом, існуючою соціально несправедливістю, безправ'ям і важким становищем величезних груп населення. Особливістю революційного руху стає активна участь жінок різних національних груп в нелегальній діяльності, що була пов'язана з ризиком арешту, ув'язнення, заслання.

В радянські часи питання ідеології та поширення революційного руху були провідними в дослідженнях істориків, про що свідчить значна кількість праць. Участь жінок в нелегальних гуртках стала предметом дослідження Г. О. Тішкіна, Е. А. Павлюченко [1; 2]. Неодноразово у фаховій літературі поставало і питання революційних зв'язків поляків, українців і росіян [3; 4; 5]. Вагомий внесок в розробку даної проблематики був зроблений Т. Снитко, який охарактеризував участь поляків у народницькому русі, що розгорнувся в Наддніпрянщині [6]. Були також дослідження і польських істориків, присвячені польському ліво-радикальному руху на території неетнічних польських земель [7; 8]. Однак сьогодні історики замислюються над питаннями, що раніше були поза межами наукового дискурсу.

Польські жінки Наддніпрянщини, які ставали учасницями революційної боротьби, ламали існуючі соціальні стереотипи. Ідеї національного визволення і боротьби з країною поневолювачем були міцно вкорінені в світогляді поляків українських губерній, про що свідчать розмахи національно-визвольних повстань. Польки традиційно вважались товаришами і вірними подругами повстанців. Однак у 70–80-х рр. XIX ст. вони стають учасницями революційних угруповань, в яких національне питання не поставало. Викликає дослідницький інтерес зміна світоглядних настанов у польському суспільстві, трансформація соціальних ідеалів.

Завдання даної статті – проаналізувати участь польських жінок Наддніпрянщини в революційному русі у 1870–1914 рр., виявити причини і передумови їх залучення до нелегальних організацій, охарактеризувати напрямки діяльності і виявити значення революційної